נווה המדבר בקיבוצי עוטף עזה

זה היה גן עדן

קיבוץ חצרים, 2024 צילום: זאב שטיין, פיקוויקי

אבני מורשת
תחקיר וכתיבה
סיגל לנדסברג

זה היה גן עדן חזרו ואמרו המפונים מקיבוצי עוטף עזה, ניצולי הטבח שהתרחש באוקטובר 2023, לצוותי התקשורת שסיקרו את מה שנותר סביב המבנים השרופים. את שלדי הבתים המפוחמים הקיפו שבילים מוצלים, שפע עצים, שיחי נוי, ומדשאות. הסביבה הכפרית הירוקה, המאפיינת את יישובי העוטף בנגב המערבי וזאת שהביאה לצמצום המידבור, עשירה לא רק בשדות חקלאיים אלא גם בגנים.
מייסדי הקיבוצים ברחבי הארץ ובמשנה תוקף בנגב המדברי, לא התיישבו בפארקים טבעיים, הם יצרו אותם.

פריחת נרקיסים לפני בית שרוף ושרידי סוכה, אחרי הטבח בניר עוז, דצמבר 2023
צילום: יעל יולוביץ, ויקישיתוף

ההרס הברוטלי שהותיר ארגון הטרור חמאס אחרי השבת השחורה, 22 בנובמבר 2023
צילום: זאב שטיין, פיקיוויקי

תנאי החיים של המתיישבים בקיבוצי הנגב היו קשים במיוחד, לא בכדי כינו אותם "נקודות", יישובים זעירים במרחבי המדבר. חלוצים, שרובם הגיעו מאירופה הממוזגת והירוקה התגוררו באוהלים ובצריפים ללא שירותים בסיסיים ובתנאי מחסור במים. הם עבדו בעבודה מפרכת, והתמודדו עם סופות חול ועם חום כבד כשבידיהם אמצעים דלים. עקב כך, שיפור המיקרו אקלים ויצירת סביבה נעימה היו עבורם כורח המציאות.

לשם כך, הם נטעו עצים תורמי צל וכיסו אדמת בור באספסת או בתלתן כדי למנוע את סחיפת האדמה. החלוצים, מייסדי הקיבוצים, כינו בתחילה את העבודה בגן "שיפור המחנה" כי בתנאי הקיום הקשים, זאת הייתה יצירה של תשתית הכרחית. בעזרת הנטיעות הם הגנו על ביתם מפגעי הסביבה.

קיבוץ נירים, 1947 צילום: זולטן קלוגר

במרכז: קיבוץ בארי, שנות 1950
צילום: ארכיון קיבוץ בארי

נטיעות בקיבוץ נירים, שנות 1940

צילום: הארכיון הציוני

רן הגנן

צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

רן פאוקר, בן 86, הגנן המיתולוגי של קיבוץ ניר עוז, לא היה בביתו בבוקר השבת השחורה. הוא התארח באותה שבת אצל בִיתו בשדרות, וכך ניצל. אחִיו נרצח ושכניו נחטפו. בניר עוז כמעט כל בית נפגע, מחבלי חמאס ואחריהם האספסוף העזתי, שנכנסו מבעד לגדר שנפרצה, הצליחו להגיע לכל פינה ביישוב. על פי עדויות, רק כשעתיים לאחר שהתוקפים עזבו עם החטופים, הגיע הצבא.

ילדים מטפסים על עץ הפיקוס הבנגלי

צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

רן הגנן שב לקיבוץ מיד כשהתאפשר. הגן הבוטני של הקיבוץ, "נקודה ירוקה", הוא מפעל חייו. עץ הפיקוס הבנגלי שליד ביתו, מצמיח שורשים מיוחדים שיכולים לשמש כסולם, גשר או רמפה לבית שעל העץ, וזכה להיכנס לרשימת עצי המורשת בישראל.

יומיים לאחר הטבח בשבת, עדכן דף הפייסבוק של הגן הבוטני בניר עוז את עוקביו בכך שרן פאוקר בריא ושלם וגם הציג תמונה של חייל מחייך למראה הפיקוס הבנגלי, שלמרות הכל אומר שלווה.
עץ המורשת שרד את ההצתות ונותר ללא פגע.

משמאל:
חייל מצביע על עץ הפיקוס הבנגלי
מקור: הודעת הגן הבוטני "נקודה ירוקה", פייסבוק

ההרס הברוטלי שהותיר חמאס אחרי השבת השחורה, 22 בנובמבר 2023
צילום: זאב שטיין, פיקיוויקי

ב־1957, כשנוסד קיבוץ ניר עוז בגבול עזה, כבר הייתה מדינה ולה מוסדות תכנון. בארגון הקיבוץ הארצי הכינו תכנית אב לקיבוץ ובה תכנית נוי שהקדימה את בניית הצריף הראשון.
עוד בטרם הגיעו החברים כבר עמדה שדרת עצים במרחב החשוף.
למרות זאת, הוא מעיד שכאשר הגיע לראשונה לשטח הקיבוץ הוא ראה מעט מדי עצים, הרבה סופות חול, קרינה עזה, ואבק. בחזונו, הוא דמיין עצים שמסתירים את הבתים, ולא נראים מהאוויר, לא לצורך הסוואה צבאית אלא קודם כל להסוואה אקלימית.

חלוקת מזרנים בקיבוץ ניר עוז, 1957
מקור: ארכיון ניר עוז

קיבוץ ניר עוז, 1957 מקור: ארכיון ניר עוז

היסטוריוגרפים של אדריכלות נוף טוענים שעיצוב גנים ונוי בתרבויות שונות הוא תוצר של שליטים ושל עושר. אך לגן הקיבוצי תכלית ויסודות רעיוניים אחרים. הוא נועד לתמוך בחיי היום־יום של החברים. יצרו אותו דור מייסדים של חברה אידיאולוגית. אידיאלים שינקו מהספרות הסוציאליסטית הפכו למציאות בגן הנוי הקיבוצי בטרם ידעו הקיבוצים רווחה כלכלית.

הגנן האידיאולוג מאשדות יעקב, יעקב שור, ציין ברשימותיו ש"ברוב המשטרים היו הגנים זכותם הבלעדית של אנשי השלטון או בעלי הממון, שנטלו מהרבים את זכות ההנאה מהחיים לטובת מעטים, אך אנו אנשי העבודה נטלנו על עצמנו להניח את היסודות לחברה של מחר".

לפיכך, לדבריו, אמנות הגן תהיה מוחזקת ומנוהלת לטובת הכלל במטרה ליצור חיים חדשים בתוך הטבע.

חג שבועות
בקיבוץ בארי,
שנות 1950
צילום: ארכיון קיבוץ בארי

המוסדות הציוניים המיישבים דגלו בנטיעות לא רק לשם "שיפור המחנה" אלא בעיקר כדי לחזק את החיבור למולדת, את הדחף "להכות שורש במולדת". מושג ה"מולדת" היה קשור בטיפוח אהבת הארץ וקשר עמוק אליה, שהתבטא בצורך לבוא במגע עם אדמתה. עבור החלוצים השאיפה הייתה להפוך את ארץ ישראל לבית טבעי ולא רק רוחני.

מימין למעלה:
תינוקת ומטפלת בקיבוץ נירים, שנות 1950
מקור: הארכיון הציוני

משמאל:
גן ילדים בקיבוץ כיסופים, 1953
מקור: פיקיוויקי

דורה אבני ובניה, אחר הצהריים ליד הבית, קיבוץ נירים, 1955
צילום: משה פרידן, לע"מ

בשנים הראשונות של קיבוץ ניר עוז וביישובים הסמוכים, המים הגיעו מקו מים שמקורו באזור ניר עם וגברעם. מכסת המים הייתה מוגבלת. איש "מקורות", שהגיע לקיבוץ בדק את שעון המים, מדי חודש ונעל את ברז ההשקיה במקרה של חריגה בצריכה. לדבריו של רן, רכז הנוי, חברי הקיבוץ היו שוברים את המנעול ופותחים את הברז. חקלאות ונוי תלויים במים ולכן החיסכון במשאב החיוני הזה דרש מאמץ מתמיד, אך רק כשהחל השימוש בקוצבי המים התאפשר לתכנן ולהשקות לפי כמות מוגדרת מראש. בדשא המרכזי בניר עוז נותרו עד היום, חלקות ניסוי שעוצבו בצורת פרח בחזית חדר האוכל.

בחלקות אלו חקרו רן פאוקר הגנן ותלמידיו, עשרה זני דשא במטרה לבדוק הבדלים בצריכת מים ביניהם. הם ציפו לאשש את ההנחה שהייתה מקובלת, שיש קשר בין אורך השורשים לכמות המים הדרושה, אך מצאו שכל הזנים זקוקים לאותה כמות מים.

ניסוי זני דשא בניר עוז, ממבט הציפור
צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

ניסוי זני דשא בקרבת חדר האוכל בניר עוז
צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

הגן הקיבוצי הוא גן פשוט, פתוח לכלל, לא פורמלי, לא גיאומטרי וללא סימני מותרות. הגן בקיבוץ מבטא עקרונות יסוד של צניעות ופשטות. מייסדי הענף האמינו שיצירות שימושיות לא דורשות קישוט ומתנערות מרהב. אין צורך בבוסתן מנקר עיניים שדורש תחזוקה מרובה ואין טעם לסדר טרסה מאבן טבעית רק לשם קישוט.

בתי קיבוץ ניר עוז והנוי סביבם

צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

משמאל:

ניר עם, 1950

צילום:

ארכיון קיבוץ ניר עם

לב הקיבוץ מורכב ממבני ציבור שעטופים במרחבים גדולים של שטחים פתוחים. סביב חדר האוכל, שהיווה עוגן חברתי ותרבותי מרכזי, התפתחו שטחי הדשא הראשונים שהתפשטו לאזורי בתי הילדים ולמגורים. "הדשא הגדול" הסמוך לחדר האוכל, היה בעבר מקום התרחשות מרכזי בחיי החברה.

ילדים משחקים על המדשאה, ניר עוז, אפריל 2018

צילום: יעל זולוביץ, ויקישיתוף

רכבת ילדים על שביל מוצל בניר עוז, מרץ 2018

צילום: יעל זולוביץ, ויקישיתוף

שדרת הז'קרנדה ובתי מגורים לצד השביל המוצל

צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

משטחי דשא היו נפוצים במרבית הקיבוצים בארץ החל מסוף שנות 1930. המדשאות תרמו לשיפור המיקרו־אקלים על ידי שמירת רטיבות, בליעת חום, בלימת אבק בקיץ ובוץ בחורף. אבל עיקר תרומתם הייתה מרחב למנוחה ולפנאי לחברים, ומרחב למשחק לילדים, תחליף הכרחי לדירות קטנות ולחדר אוכל שאינם ממוזגים. לעיתים קיימו שם טקסים וחגים. הגן הקיבוצי הוא חלק מהמרחב שנקרא "הבית". בנוף המדברי בנגב הוא "נווה מדבר".

המדשאה לפני חדר האוכל בניר עוז
צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

אירוע הפרחת עפיפונים על המדשאה בקיבוץ סופה, 2020
מקור: ויקישיתוף

המדשאה לפני חדר האוכל בקיבוץ סופה
מקור: אתר קיבוץ סופה

במשך השנים השתנו היחסים בין הפרט, המשפחה והקולקטיב, וגבר הרצון בפרטיות. חבר אחד שתל גדר חיה סביב ביתו, משפחות אחדות העדיפו להלין את ילדיהן בבית ולא בבית הילדים, וכמה חברים העדיפו לאכול בבית המשפחה ולא בחדר האוכל. בתי המגורים התרחבו והתרבו הגינות הפרטיות ליד הבתים.
הקיבוץ שצמח בתנאי חיים קשים ותוכנן בהתאמה לעולם המדומיין של המייסדים, לא התאים עוד לתפישות ולאורחות החיים שהשתנו. השינויים האידאולוגים והחברתיים בחברה הקיבוצית שהחלו בשנות 1970 באו לביטוי במרחב הפיזי של הקיבוץ.
אך עדיין ממבט ראשון הקיבוץ מהווה יחידה אחת. הנוי משתרע בדרך כלל על כל השטח הפתוח ושומר על שלמות הגן שמורכב מיחידות בעלות אופי שונה. החוקרת נורית קליאוט מצאה שלרציפות הנוי ולשלמות תמונת הנוף יש השפעה על הזדהות עם המקום ועל הרצון להשתרש בו.

גינה פרטית בקיבוץ חצרים, 2024
צילום: זאב שטיין, פיקיוויקי

מימין: קיבוץ ניר עם, 2023
צילום: ברוך ניב, פיקיוויקי

לימים הוקמו מפעלי המים שהוזרמו לנגב: "קו ירקון נגב", "המוביל הארצי" ואחר כך "השפד"ן" שהזרים מים מושבים (מי ביוב מטוהרים) לחקלאות. המחסור במים, במיוחד בדרום הארץ, הביא להתפתחות מחקר וידע על צמחייה מבוססת אקלים. הגנן רן פאוקר מניר עוז הצליח לשכנע את הקיבוץ להקצות 120 דונם משטחו לצורך אֵקלום וניסוי אקולוגי חסכוני במים. הגן שהחל את דרכו ב־1976 ליד בריכות הביוב, כתחנה ניסיונית, חקר למעלה מ־60 שנים את התאמתם של כאלף מיני צמחים לאקלים המדברי.

ב־2009 קיבל הגן בניר עוז, שנקרא "נקודה ירוקה", הכרה רשמית כגן בוטני. גן בוטני הינו מוזיאון של צמחים, שמעבר למחקר, מעונין להפיץ את הידע ברחבי ישראל והעולם באמצעות סיורים, ימי עיון, מאמרים, ואתר אינטרנט.

מימין:
חלקות האקלום בגן הבוטני
"נקודה ירוקה" בניר עוז
צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

משמאל:
חלקות אקלום בגן הבוטני
"נקודה ירוקה" בניר עוז
צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

רצה הגורל שהגנן בן ה־86 וגם מפעל חייו ומורשתו, הגן הבוטני "נקודה ירוקה" בקיבוץ ניר עוז, נותרו שלמים – אחרי הפרעות והשריפות של 7 באוקטובר 2023 – לשמר את מורשת ה"נוי".

הנוי הירוק והפרחוני סביב בתי המגורים בניר עוז

צילום: באדיבות הגן הבוטני "נקודה ירוקה"

מקורות:

- רות אניס, יוסף בן־ערב, **גנים ונוף בקיבוץ: 60 שנות התפתחות 1910 – 1970**, משרד הביטחון – הוצאה לאור, תשנ"ד 1994
- Kliot Nurit, 1982, **In place identity of the Israeli Kibbutz**, Journal of Cultural Geography, Fall 1982
- רן פאוקר, **סיפורו של צבר בהפרחת המדבר**, (ePublish) איפאבליש, 2022
- **ממדבר לנווה מדבר**, אתר הגן הבוטני "נקודה ירוקה", ניר עוז
- יעל אינגל, **ניר עוז תפרח בשנית: סיפורו של הגנן המיתולוגי**, הספרנים – מגזין הספרייה הלאומית, 10.12.23
- גואל פינטו, פודקאסט, **גם כן תרבות**, בשיחה עם האדריכלית ד"ר עידית שכנאי־רן, 17 בינואר 2024

- תמונות הנוי וחלקות האיקלום ,באדיבות רן פאוקר, הגן הבוטני "נקודה ירוקה" בקיבוץ ניר עוז

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [03/2024]

תחקיר וכתיבה: סיגל לנדסברג

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת